

Het Republikeinse Rijk

Opkomst en Ondergang

Jaap de Kam

Voor Eveline en Janneke

Van deze auteur zijn eerder bij BraveNewBooks gepubliceerd:

Vaarwel Vlissingen (2019), over de koopvaardij in oorlogstijd en de Slag om de Schelde

Verborgene Verhaal (2021), over de meidagen van 1940 en de oorlogsjaren in de Limburgse mijnen

Voor ik het Vergeet (2023), een autobiografie over de jaren '50, '60 en '70 en de theoretische fysica

Binnenkort te verschijnen:

De Grieken (2026), over de Griekse Oudheid

Copyright © 2026 Jaap de Kam
All rights reserved

Eerste editie, juni 2026

Ongepubliceerde versie, oktober 2024

Vormgeving binnenwerk: Vellum
Vormgeving omslag: iStudio
Uitgave: Brave New Books

Inhoud

Woord vooraf	xiii
DEEL I OPKOMST 509 - 120 V. CHR.	1
1. FUNDAMENTEN	3
Caesar Augustus	3
Mythische oorsprong	8
Het begin	12
Families	16
2. SENAAT EN VOLK VAN ROME	26
Van Koninkrijk naar Republiek	26
Republikeinse bestuursinstellingen	28
Patriciërs en Plebejers	33
Wetten, ambten en verkiezingen	36
Censores, lustrum en publicani	40
Boersoldaat	43
Veii	44
Traumatische episode	47
3. REGIONALE MOGENDHEID	53
Rome's defensieve imperialisme	53
Latium en het Zuiden	55
Pyrrhus	60
4. ROMEINEN OVERZEE	71
Romeinse marine	71
Punische oorlogen	76
Keltische aanvallen	79
Hannibal, Fabius en Scipio	80
Het Romeinse Rijk	92

5. SPOREN VAN BEDERF	97
Rijken rijker, armen armer	97
Cato de Oudere	100
De jonge Scipio	103
Cato's loopbaan	107
Scipio's triomf	114
De Scipio broers tegenover Cato	119
Griekse invloeden	124
De Scipio zussen	126
DEEL II BARSTEN 120 - 49 V. CHR.	143
6. DE DERDE STICHTER VAN ROME	145
Conservatieven en hervormers	145
Germanen	147
Een homo novus	150
Jugurtha	155
Stilte voor de storm	158
Legerhervormingen	160
Germanen verdreven	162
Gevolgen legerhervormingen	163
7. ONVREDE EN ONRUST	166
Saturninus	166
Onrust in Italië	169
Drusus	171
8. LUCIUS CORNELIUS SULLA	174
Sulla's jonge jaren	174
Onder Marius	176
Mithradates VI	178
De Socii of Italiaanse Oorlog	181
Rufus	183
Marius' bedrog	185
Sulla's reactie	187
Mars op Rome	189
Marius' einde	192
Caesar jr. in de politiek	194

Sulla's terugkeer	197
Sulla's zuivering	201
Caesar onder Sulla	205
Sulla's hervormingen	209
Pompeius' triomf	212
Sulla's aftreden	215
9. CRASSUS EN POMPEIUS	220
Vier Hoofdrospelers	220
Crassus	222
Spartacus	224
Cilicische piraten en Mithradates VI	229
Mithradates' einde	232
Pompeius in het Nabije Oosten	234
Pompeius en Crassus versus Cato	238
10. CATO EN CAESAR	242
Cato de Jongere	242
Eerherstel Marius	245
Cato en Caesar	251
Pontifex Maximus	252
11. CICERO IN DE POLITIEK	256
Rome's grootste geleerde	256
Nog een homo novus uit Arpinum	257
Jonge jaren	259
Opleiding	261
Advocaat	263
Studiereis	264
Cicero's ideale staat	266
Cicero in de politiek	267
Cicero en Pompeius	269
Consul van 63 v.Chr.	270
12. REPUBLIEK WANKELT	274
Catilina's revolte	274
Cato tegenover Caesar	279
Affaire met gevolgen	282

Caesar samen met Crassus en Pompeius	286
Wraak Pulcher	292
Marcus Antonius	297
13. CAESAR IN GALLIË	303
Gallia	303
Hernieuwing alliantie	307
Euburonen	309
Tegenslagen	312
14. CICERO UIT DE POLITIEK EN TERUG	317
Cicero's filosofie	317
Cicero terug	321
Cicero's huwelijksperikelen	324
15. CAESAR IN OPSPRAAK	328
Caesar verovert Gallië	328
Marcus Antonius in de politiek	334
Vooravond burgeroorlog	336
DEEL III TEN ONDER 49 V. CHR.	343
16. CAESAR DICTATOR	345
De Rubicon	345
Burgeroorlog	346
Caesar en Cleopatra	351
Caesars overpeinzingen	353
Marcus Antonius in problemen	357
Caesar grijpt in	361
Cato's dood	364
Caesars triomfen	366
Cleopatra in Rome	369
Strijd in Hispania	371
17. CAESARS EINDE	376
Octavius	376
Terugreis	379
Alleenheerser in Rome	382
Caesar vermoord	387

18. CICERO EN MARCUS ANTONIUS	400
Cicero's finest hour	400
Woorden en wapens	406
Driemanschap	409
19. OCTAVIANUS EN MARCUS ANTONIUS	416
Einde liberatores	416
Octavianus en Fulvia	418
Marcus Antonius en Glaphyra	422
Marcus Antonius en Cleopatra	424
Fulvia's einde	427
Octavianus' aanbod	428
Parthië	432
Livia	433
Sextus en Lepidus verwijderd	435
Parthische veldtocht	438
Triomf in Alexandrië	442
Slag bij Actium	444
Laatste farao	447
20. CAESAR AUGUSTUS	454
Augustus	454
Augustus' bevoegdheden	459
Keizer Augustus	460
Tot slot	463
Nawoord	467
Appendices	473
Geraadpleegde Literatuur	515
Dankwoord	517
Over de auteur	519

Woord vooraf

Wil je het Westen begrijpen, dan is kennis van de klassieke wereld onontbeerlijk, want de wortels van de westerse maatschappij liggen in het oude Griekenland en Rome: de Griekse rede, filosofie en wetenschap, de wetten en het staatsbestel van de Romeinse Republiek en het christendom van het Romeinse Keizerrijk. Doordat het Romeinse Rijk zo groot en invloedrijk was en zo lang heeft bestaan reiken die wortels tot in de Westerse wereld van nu.

Het machtige Romeinse Rijk is als een Republiek ontstaan. Het had een collectief bestuur; er waren openbare, geschreven wetten en een rechtssysteem met bestuurlijke instituties zoals een senaat en volksvergaderingen, en er waren waarborgen tegen machtsmisbruik. Voor vrijwel alle publieke functies werden jaarlijkse verkiezingen gehouden. De Romeinse Republiek heeft ongeveer vijf eeuwen bestaan. Alleen miniatuurrepublieken als San Marino

of vroegere stadsstaten als Venetië zijn of waren een langer leven beschoren. Uiteindelijk hield het complexe Romeinse staatsbestel geen stand. In een eeuw vol geweld ging het ten onder.

Geschiedenis gaat uiteindelijk altijd over mensen in een maatschappij die hun voorgangers voor hen achterlieten en die ze zelf weer vormden voor degenen die na hen kwamen. De vraag is hier: hoe hebben generaties Romeinen en de toonaangevende personen daarbij hun trotse Republiek opgebouwd en ook weer verzwakt tot die ophield te bestaan?

Over degenen die in de eerste eeuwen van Rome leefden is weinig bekend. Klassieke historici als Livius hebben de lacunes met ontstaansmythen ingevuld. Dat zijn niet zomaar verzinsels, want ze zeggen veel over het karakter van de vroege Romeinse samenleving. In de latere eeuwen komen steeds scherper omlinjende individuen van vlees en bloed in beeld, met wat ze deden en vooral waarom.

Het bronmateriaal uit de Oudheid blijft beperkt en is niet eensluidend. De huidige vertelling is wat het meest waarschijnlijk lijkt. Het is een verhaal in de stijl van een rapsodie, over personen en hun tegenstellingen door de eeuwen heen die een samenhangend beeld opleveren van de vijf eeuwen Romeinse Republiek.

In de eerste hoofdstukken komen nog veel achtergrondgegevens aan bod als een introductie in

Woord vooraf

de Romeinse wereld. Daarna maken verwickelingen van de hoofdpersonen het verhaal steeds levendiger.

Voor een aantal onderwerpen is aanvullende informatie in appendices opgenomen. Daaraan is tevens een namenregister toegevoegd van alle genoemde personen.

Jaap de Kam

Amstelveen, juni 2026

**Deel I Opkomst
509 - 120 v. Chr.**

Hoofdstuk 1

Fundamenten

Caesar Augustus

Keizer Augustus' befaamde laatste woorden waren:

"Acta est fabula, plaudite", "Heb ik het goed gespeeld? Applaudisseeer dan als ik vertrek." Een enorme stoet rouwenden reisde met Augustus' lichaam mee van Nola in Campanië, waar hij overleed, naar Rome voor de uitvaart. De rouw was oprecht. Het volk applaudisseeerde voor Caesar Augustus. Zijn aantreden had een einde gebracht aan bijna honderd jaar verwoestende burgeroorlogen. Daarin hadden stromen Romeins bloed de Romeinse straten en velden besmeurd, door de hand van Romeinen zelf. Toen het bloedvergieten ophield, bestond de eeuwenoude Romeinse Republiek niet meer. Maar onder Caesar Augustus' lange bewind van bijna veertig jaar was er vrede binnen het Rijk geweest. Oorlogen om uitbreiding van de Romeinse macht werden buiten de

grenzen van het Rijk gevoerd. De opvolging van Augustus deed wel enkele wenkbrauwen fronzen, want die was binnen de muren van het paleis bekokstoofd als van een koning. Voor iedereen werd daarmee wel duidelijk dat de ooit zo trotse Republiek verleden tijd was geworden. Latere Romeinse historici als Tacitus en Suetonius betreurden dit en gaven af op de misstanden waar keizers zich aan schuldig maakten. De vrede binnen het Rijk maakte echter veel goed.

De vijfenzeventig jaar oude Caesar Augustus zal in zijn laatste dagen vaak hebben teruggedacht aan de vele grote Romeinen, die in de bijna permanente burgeroorlog waren omgekomen. Ze hadden hun sterktes en verdiensten, maar ook hun zwaktes die hen opbraken. De populaire Pompeius de Grote, die onzeker was geworden in zijn latere jaren, en de compromisloze Cato, die zijn vijanden onbedoeld bijeen had gebracht, of de briljante redenaar Cicero, die overambitieuze, maar wankelmoedige, eeuwige buitenstaander en de ijdele vechtersbaas Marcus Antonius, die zich altijd door zijn driften liet leiden. Zijn vrouwen Fulvia en zeker Cleopatra wisten dat al te goed, maar zagen niet hoe fataal die zwakte voor hem en uiteindelijk ook voor henzelf zou worden. Die eigengereide Egyptische koningin, hoe briljant ze ook was, begreep niets van Rome. En dan nog zijn machtige adoptievader zelf, ongeëvenaard in kracht

en genialiteit, maar zonder echte vrienden en zonder zijn vijanden goed te doorgronden. Zij waren slechts de bekendsten van de talloze velen die in al het geweld om waren gekomen.

Hijzelf, Caesar Augustus, had het allemaal overleefd, de *last man standing*, de overwinnaar. Onderschatting door zijn vijanden was zijn sterkste wapen geweest. Hij kende zijn kracht en ook zijn zwaktes en had voor loyale vrienden gezorgd, die door dik en dun trouw bleven en hem steunden en aanvulden waar hij zelf zijn tekorten had.

Wie had dat indertijd kunnen zien in Gaius Octavius, het ziekelijke zoontje van een homo novus van buiten Rome? Maar van zijn vader had hij het messcherpe verstand, de onwankelbare wilskracht en een grenzeloze ambitie meegekregen. En hij had het geluk met zijn oudoom en latere adoptievader Julius Caesar. Zijn vader was met Caesars nichtje -zijn moeder- getrouwd, toen Caesar nog nauwelijks hoger in aanzien stond dan zijn vader zelf. Augustus had Caesars wijze lessen in macht ter harte genomen. Caesars kracht was onovertroffen geweest, maar hij overschatte zichzelf en riep nodeloos veel weerstanden op. Augustus waakte voor arrogantie, die was Caesar noodlottig geworden. En hij had zijn vrienden die hem voor misstappen behoedden. Een groot legerleider was hij zelf niet, zijn jeugdvriend Agrippa was dat wel. Maecenas was zijn betrouwbare

diplomaat. En met zijn dierbare, toegewijde Livia had hij zijn vertrouwing en adviseur in alles.

Augustus had al als drieëndertigjarige bereikt, wat de zoveel oudere Caesar nooit was gelukt. Zijn laatste tegenstrever, Marcus Antonius, had toen zijn eigen leven genomen. Dat had zich in Alexandrië afgespeeld, zelf stond hij voor de poorten van die machtige stad. Marcus Antonius wilde er de nieuwe hoofdstad van maken. Augustus begreep ook wel waarom. Rome had de allure lang nog niet van dat cosmopolitische centrum met zijn statige stedelijke structuren, voorname bouwwerken van marmer en al zijn geleerden en schrijvers. Rome zelf was overvol en chaotisch met smalle verstopte straten waar vaak branden uitbraken.

Caesar Augustus was er teruggekeerd als alleenheerser met alle macht in eigen hand. Maar hij had simpelweg beweerd juist de Republiek te hebben hersteld. Het was een doelbewuste, glasharde verdraaiing geweest. Alle topposities kwamen bij hem samen. Later zou het Rijk naar zijn adoptie-naam Caesar worden genoemd: Kaiser in het Latijn, het Keizerrijk dus.

De Romeinse ingenieur en bouwmeester Vitruvius had de tijdgeest goed aangevoeld. Rond 25 v.Chr. overhandigde hij aan Caesar Augustus zijn bewaard gebleven leerboek: *De architectura, libri decem, De tien boeken over de architectuur*. over bouwkunst en

Het Republikeinse Rijk

stadsinrichting. Zijn aanhef liet geen enkele twijfel bestaan aan de keizerlijke alleenheerschappij:

“Toen uw goddelijke wil, Imperator Caesar, de heerschappij over de hele wereld in bezit had genomen, toen na het verpletteren van alle vijanden door uw onovertroffen dapperheid, de burgers in de volle glorie van uw overwinning deelden, terwijl alle volkeren werden onderworpen naar uw wil, en Senaat en Volk van Rome van hun angsten waren bevrijd, en door uw zeer verheven inzichten en plannen werden bestuurd.. enzovoort..”

Augustus had zeker wel belangstelling voor dat boek van Vitruvius, want hij wilde Rome herscheppen en als imponerende stad van marmer achter laten. Dat was hem gelukt. Hij had Egypte binnen het Romeinse Rijk gebracht. De vorstelijke belastingopbrengsten uit dat schatrijke land hadden de middelen verschaft voor de vele nieuwe tempels en andere prachtige bouwwerken die Rome inmiddels sierden.

Niet alleen de bouwkunst kreeg onder Caesar Augustus de wind in de zeilen, Hij had zelf literaire ambities en had een zwak voor woordkunstenaars. Net zoals in Alexandrië, hoorde Rome zijn denkers en schrijvers te koesteren. Het speet hem altijd nog dat hij Cicero's treurige lot niet had kunnen voorkomen. Het had hem toen nog aan de macht ontbroken. Zijn vriend

Maecenas was de dichtkunst toegewijd. Die had zelf geen dichterlijke gaven maar bezat een scherp oog voor de kunde van anderen. Hij ondersteunde getalenteerde Romeinse dichters als Vergilius en Horatius met gulheid en maakte hun grote meesterwerken mogelijk. De vermogende en zelfbewuste schrijver en historicus Livius had die ondersteuning niet nodig. Hij knoopte zelf vriendschapsbanden aan met zijn bijna leeftijdsgenoot Augustus en diens familie. Livius had het ambitieuze plan opgevat om de hele geschiedenis van Rome te beschrijven, vanaf het allereerste begin tot en met de dagen van Augustus zelf. De keizer steunde hem daarin van harte, de ambitieuze historicus was zijn staatsbestel ook goed gezind. Livius kwam echter niet meer toe aan een lofzang op de keizer, want zijn ontzagwekkende werk eindigde onvoltooid. Verder dan aan het begin van de grote burgeroorlogen is hij niet meer gekomen.

Mythische oorsprong

Over de schemerige begintijd van Rome valt weinig met zekerheid te zeggen. Pas vanaf de derde eeuw v.Chr. begonnen betrouwbare Griekse schrijvers over Rome te berichten. Ze kregen toen met de Romeinse militaire macht te maken en konden Rome niet langer meer negeren. Eerder hadden ze nooit belangstelling voor barbaren uit het Westen gehad. Daarom blijven we voor de eerste eeuwen van Rome grotendeels op overleveringen van Livius en zijn Romeinse collega-historici aangewezen, aangevuld door archeologisch

onderzoek en sinds kort ook genetische analyses.

Livius heeft veertig jaar lang gezwoegd op zijn onvoltooid gebleven levenswerk, zijn *Ab urbe condita*, *Vanaf de stichting van de stad*. Het zijn 142 boekrollen. Daarvan zijn alleen de rollen 1-10 en nog 21-45 integraal bewaard. Van de overige resteren nog fragmenten en beschrijvingen uit de tweede hand. Livius was klassiek geschoold en kende de grote Griekse heldendichten en mythes. Net als zijn Griekse voorbeelden zag Livius geschiedenis als een samenhangende reeks verhalen over mensen en goden. Hij schreef zijn *Ab urbe condita* als een meeslepend homerisch epos met zwierige pen en veel details. Livius gebruikte als raamwerk de hem bekende historische jaartallen van de gebeurtenissen. Dat vulde hij geïnspireerd door Griekse voorbeelden en veel fantasie zo fraai mogelijk aan. Zo werd het een pakkend geheel, maar vervaagde het onderscheid tussen de historische feiten en zijn eigen verdichting. Zo is er veel in de mist van de jaren verdwenen.

Terugrekenend vanuit het oorsprongsepos van Livius, valt de begindatum van Rome uiterst nauwkeurig te herleiden tot 21 april 753 v.Chr. precies. Op die dag zou Rome zijn gesticht door de eerste koning Romulus, die de stad naar zichzelf vernoemde. Deze stichtingsdatum is eerder macaber dan feestelijk, want Romulus verwierf zijn koningschap door zijn tweelingbroer Remus te doden in een tweegevecht. Een tragische gebeurtenis dus, die ieder jaar in Rome

met tal van festiviteiten wordt gememoreerd. De gewelddadige mythe heeft tenminste symbolische waarde, want het geweld is een terugkerend thema in de geschiedenis van de grootse stad.

Volgens Livius werden Romulus en Remus verwekt door de oorlogsgod Mars bij een brute verkrachting van de bevallige Rhea Silvia, prinses en dochter van de koning van Alba Longa, de voornaamste stad van Latium, de landstreek waar Rome toe behoorde. Deze koning was ook niet de minste. Hij stamde van de gevluichte Trojaanse prins en halfgod Aeneas af, zoon van de godin Aphrodite, toonbeeld van vrouwelijk schoon en Venus in Rome genoemd. Dat verhaal had Livius niet zelf bedacht. Het bestond al eerder. Zijn tijdgenoot Vergilius wijdde er zijn grote heldendicht, de *Aeneas* aan.

Rhea Silvia was een Vestaalse maagd en kon daarom haar baby'tjes niet houden. Ze zou levend zijn begraven als straf voor haar onkuisheid, of die nu gewild was geweest of niet. Ze gaf daarom een dienaar het trieste bevel om de tweeling in de Tiber te verdrinken. Gedienschtig liet hij hen daar in een mandje achter, in de verwachting dat het onder water zou gaan zinken, maar dat gebeurde niet. Het mandje dreef zachtjes op de golfjes naar de oever en belandde er op het op het droge. Een wolvin, treurend om het verlies van haar eigen jong, merkte hen daar op en voedde de beide broertjes met haar

wolvenmelk in een grot op de Palatijnse heuvel. Zo trof een herder hen aan en nam ze met zich mee en ze groeiden bij hem op tot ambitieuze kereltjes. Want dat kon je hen wel zeggen. Ze hadden het plan opgevat om een nieuwe stad te stichten. De tragiek was alleen dat slechts één van de twee daar de koning van kon worden. Dat werd Romulus dus. Hij bakende het stadsgebied af door het met een ploeg te omcirkelen. Dat werd het Pomerium genoemd, de geheiligde grens van zijn stad. Maar die gloednieuwe stad was wat leeg en kon hij alleen met zijn herdersvrienden niet bevolken. Daarom bood Romulus asiel voor bannelingen, landlopers, schoolers en vluchtelingen*. Daar waren weinig vrouwen bij, terwijl er juist zoveel vrouwen nodig waren om de stad te laten groeien. In de naburige Sabijnse bergen waren er vrouwen genoeg. Als list nodigden ze de dorpelingen daar uit voor een gezellig festijn te samen. De Sabijnse vrouwen die op hun feest verschenen, namen ze gevangen, en hun begeleiders werden weggejaagd. Erg fraai was dit ontstaansverhaal niet, maar er schuilt een waarheid in, want zo verheffend waren de Romeinse manieren ook niet.

* Met een mythische oorspronkelijke bevolking van asielzoekers was Rome een stuk minder xenofob dan bijvoorbeeld Athene

Het begin

In de achtste eeuw v.Chr. koloniseerden Grieken vruchtbare kustgebieden aan de Middellandse en Zwarte Zee. Dat was uit nood geboren. De magere Griekse bodem kon de groeiende bevolking onvoldoende voeden. In Italië en Sicilië vonden ze de vruchtbare gronden die ze zochten. Griekse kolonisten vestigden zich daar aan de zuidelijke kusten, waar welvarende Griekse steden verrezen, die samen Magna Graecia vormden. De oorspronkelijke bewoners die ze daar aantroffen noemden hun land Víteliú, 'land van kalveren'. De 'V' verdween uit de naam en het werd Italia, eerst alleen voor het Zuiden, later voor het hele schiereiland. In de Griekse koloniën viel het vee van de lokale bevolking, de Italiërs op*. In de Griekse gebieden, met hun schrale bodem, konden ze zich het ineffectieve grondgebruik van veeteelt niet permitteren, op wat geiten en schapen in de berggebieden na en zeker geen runderen. Bovendien was rundvee een kostbaar bezit. Dat gold in Italië net zo goed; Latijns voor vee is pecus, voor rijkdom pecillum en voor geld pecunia. Veeteelt betekende dus rijkdom en rijk was slechts een enkeling. In Italië was de verbouw van graan het allerbelangrijkste. Dat was de basis voor de

* Italianen is de moderne naam. In het vervolg zal voor de duidelijkheid vaker de moderne naam van volkeren, steden en landsstreken worden gebruikt.

voedselvoorziening, net als overal elders in hun deel van de wereld.

Tot in de achtste eeuw was er van Rome nog weinig te bekennen. In Midden-Italië lagen een paar Latijnse dorpjes van herders en boeren op de heuvels aan de zuidoostelijke oever van de Tiber. Het was een aantrekkelijke woonlocatie. De rivier, samen met de centrale Palatijnse hoogte en de omringende heuvels, de befaamde zeven heuvelen, vormde een natuurlijke beveiliging en er waren waterbronnen. Het dal tussen de heuvels was weliswaar een zompig laagland, maar buiten die heuvels lag een brede vruchtbare vlakte, die bewerkt kon worden. Halverwege de achtste eeuw ontwikkelde Rome zich uit deze dorpjes tot een vooruitgeschoven Latijnse post. De rivier vormde de grens met het uitgestrekte Etrurië in het noordwesten. Rome lag bij de eerste doorwaadbare plaats vanaf de monding in zee, ongeveer twintig kilometer ten westen. De Tiber was bevaarbaar tot aan die plek, die tevens het kruispunt van twee wegen was, de ene oost-westelijk vanaf de Apennijnen naar zee, en haaks daarop de noord-zuidelijke route van Etrurië in het noorden, door Latium naar Campanië ten zuiden van Latium. Daar lagen ook Etruskische en enkele Griekse koloniën zoals Cumae, de eerste Griekse kolonie in Italië, gesticht rond 750 v.Chr.

Rome had met dit kruispunt van wegen uitstekende verbindingen met de rest van Latium en Etrurië aan

de overkant van de rivier. Daar lagen machtige Etruskische stadstaten. De nabijgelegen Apennijnen in het oosten werden bewoond door de Sabijnen, een bergvolk. Rome was een uithoek van Latium en een grensgebied waar ook Sabijnen en Etrusken woonden. Latium strekte zich vanaf de Tiber uit tot even voorbij Kaap Circeo in het zuiden en werd verder begrensd door de zee en de Apennijnen. Er lagen kleinere, autonome nederzettingen, waarvan Alba Longa aanvankelijk de voornaamste was en tevens het religieuze centrum van Latium. Rome groeide door zijn gunstige ligging en stak Alba Longa al snel naar de kroon. Bij een militaire confrontatie in het midden van de zevende eeuw v.Chr., werd Alba Longa met de grond gelijk gemaakt, op de geheiligde tempels na. Rome heerste daarna over Latium.

Rome stond onder grote culturele invloeden van het nabij gelegen, hoogontwikkelde Etrurië. De Romeinen namen veel Etruskische verworvenheden over, zoals de Etruskische religie qua inhoud en rituelen. Succesvolle Romeinse legerleiders werden volgens een Etruskische traditie met een triumphus, een triomftocht vereerd. De Romeinse toga was naar Etruskische snit gemodelleerd. Het Romeinse alfabet was van de Etrusken afkomstig en het cijferstelsel vrijwel zeker ook*. Hoge Romeinse functionarissen

* Het is vermoedelijk ontstaan uit rechte takjes die herders gebruikten om hun schapen te tellen. Dat ging nog wel, maar voor bewerkingen was het erg onhandig. Wiskundigen van naam heeft

Het Republikeinse Rijk

gebruikten Etruskische eretekenen, zoals de curulische zetel van hout met ingelegd ivoor en de kenmerkende gebogen poten en armleuning, Hoge magistraten voerden een Etruskisch symbool voor hun gezag: de fascis, een bundel lange, strak gebonden takken met een bijl. Een zinnebeeld voor hun macht om te kunnen straffen. De term fascisme is ervan afgeleid. Romeinse magistraten werden bij openbare gelegenheden gevolgd door een aantal lictoren, dragers van een fascis.

Halverwege de zevende eeuw v.Chr. werden de moerassige gebieden tussen de Capitolijnse en de Palatijnse heuvel drooggelegd onder leiding van Etruskische ingenieurs. Daarmee verdween een obstakel voor de verdere bevolkingsgroei. Rond 620 v.Chr. werd er het Forum Romanum aangelegd, de centrale ontmoetingsplaats. Voor deze drooglegging werd een open afvoerkanaal gegraven naar de Tiber, de Cloaca Maxima. Later werd het overkoepeld om als een groot ondergronds riool te dienen. Rome ontwikkelde zich snel tot een van de grootste steden van Italië.

De laatste Romeinse koningen, uit de zesde eeuw v.Chr., waren van een Etruskisch dynastie. Zij bezorgden Rome belangrijke publieke werken, waar ze

Rome niet voortgebracht. De befaamde wiskundigen uit het Alexandrië tijdens het Romeinse bestuur waren Grieks. De Grieken hanteerden een decimaal systeem.

Etruskische bouwmeesters en ambachtslieden voor aantrokken. De bouwwerken werden naar Etruskisch voorbeeld ontworpen, zoals het Circus Maximus voor wagenraces. Paardenrennen was een van de vele Etruskische sporten die in Rome werden ingevoerd. De grootschalige en belangrijkste Romeinse tempel, voor Jupiter Optimus Maximus, verrees op de Capitolijnse heuvel. Er kwamen nog meer tempels die op verhoogde, getrapte platforms werden gebouwd. Voor rijke stedelingen verschenen er villa's naar Etruskisch ontwerp met een atrium.

Families

Familie was overal belangrijk, maar in Rome nog meer dan elders. De familie waaruit je afkomstig was bepaalde hoe je werd bejegend en in hoge mate wie je was. Dat was terug te zien in de bijzondere Romeinse naamgeving. Romeinen hadden namen voor hun familie. Niets bijzonders tegenwoordig, maar de Grieken en andere mediterrane volkeren kenden geen familienamen, maar alleen hun persoonsnaam zoals Plato en Perikles of Izaäk en Joshua. De Romeinse naamgeving was ingewikkelder. Romeinen hadden drie en soms nog meer namen, successievelijk een persoonsnaam, de familienaam en een of meer bijnamen, het cognomen. Dat kon verwarrend zijn, want soms werd iemand alleen bij zijn familienaam genoemd of bij zijn cognomen. Verschillende namen dus voor dezelfde persoon. In de

Het Republikeinse Rijk

volgende hoofdstukken zal voornamelijk het cognomen worden gebruikt.

Over hoe die complexe naamgeving is ontstaan valt alleen te speculeren, maar die familienaam laat wel zien hoe belangrijk afkomst werd gevonden. Wie was in Rome geworteld door oude familiebanden en wie was slechts een nieuwkomer, een homo novus? De familienaam, de gens, gaf dat aan. Een beroemde familienaam gaf veel gezag, zoals Julius van de gerespecteerde Julii familieclan en Cornelius van de Corneliï. Volgens Caesar waren de Julii, net zoals Romulus, directe afstammelingen van Aeneas, zoon van de godin Venus. Alle Romeinen beweerden nazaten van Romulus te zijn en dus ook van Aeneas, maar voor de Julii zou die afstammingslijn een flink stuk korter zijn. Dat bezorgde Caesar veel ontzag bij zijn troepen, waar hij graag gebruik van maakte. De verrichtingen van de voorvaderen straalden af op hun nakomelingen. Van het nageslacht van een bekwaam politicus werd veel verwacht. Zo zijn er hele generaties Scipiones op hoge politieke posities terug te vinden.

De bijnaam raakte eerst bij de elite in zwang, later werd het gemeengoed. De befaamde Gaius Julius Caesar, of de veldheer Publius Cornelius Scipio zijn er voorbeelden van. Meestal werden ze voor het gemak bij hun cognomen genoemd, Caesar en Scipio. De bijnaam Caesar was ooit aan een lid van de Julii familie gegeven. Bij de naam Caesar is dat niet zo

duidelijk, misschien ging het om een grijsblauwe kleur ogen. Bij Scipio lijkt het om de drager van een wandelstok te gaan, want dat is de betekenis van scipio. De Cornelii Scipiones waren een aftakking van de oudere Cornelii familie, net zoals de Julii Caesares dat van de Julii waren. In die gevallen werd het cognomen erfelijk. Dat gebeurde niet altijd. Het cognomen was vaak een specifiek persoonskenmerk en lang niet altijd even vleierend. Strabo was de bijnaam voor een schele, niet iets om door het nageslacht in ere te houden. Soms gebeurde dat toch. Cicero, uitgesproken als Kikero, betekent kikkererwt. Iemand uit het voorgeslacht van de befaamde Marcus Tullius Cicero had vermoedelijk een wrat die aan de peulvrucht deed denken. Andere veel voorkomende cognomen zoals Scaurus, gezwollen enkels, en Catulus, hondenjong, waren ook niet erg vleierend. Soms ging het wel om een eervolle bijnaam. De succesvolle veldheer Publius Cornelius Scipio verwierf als eerbetoon zijn extra bijnaam Africanus, nadat hij Hannibal van het Noord-Afrikaanse Carthago had verslagen. Zijn zoon en zijn bekendere aangenomen zoon tooiden zich er ook mee.

Romeinse voornamen waren vooral bedoeld om de kinderen binnen een familie uit elkaar te houden. Zoveel kinderen overleefden hun jonge jaren niet. Zo bereikten van de twaalf kinderen van Scipio Africanus er maar drie de volwassen leeftijd. Een Romeinse familie had dus niet zoveel voornamen nodig. Er waren er dan ook maar weinig van in omloop.

Het Republikeinse Rijk

Aanvankelijk waren er dertig voornamen voor jongens in gebruik, in de latere Republiek de helft minder. En binnen een familie was dat aantal meestal maar een handjevol. De voornaam van de vader was voor zijn oudste zoon gereserveerd, de tweede zoon kreeg de voornaam van een oom, en zo verder volgens een vast stamien. Dezelfde voornamen werden dus generaties lang opnieuw gebruikt. Het gevolg was dat veel familieleden dezelfde naam hadden. Dat kon ook verwarrend zijn. Zo zijn er zeven generaties Lucius Valerius Flaccus, die allemaal de hoogste positie in de Republiek bereikten. Voor een gelijknamige vader en zoon werd er major en minor aan toegevoegd voor resp. de senior en de junior.

Voor meisjes was er nog minder variatie in hun voornaam. Dat werd gewoonlijk de vrouwelijke vorm van de familienaam. Bij de Julii, werd dat Julia, en Cornelia bij de Cornelii. Als er twee dochters waren, werd de oudste bij de Julii: Julia major en de jongste Julia minor. Bij drie dochters werd het Julia prima, Julia secunda en Julia tertia.

De voornaam werd bij een zoontje pas na negen dagen gegeven en bij een dochtertje na acht dagen. De sterfte onder pasgeboren kinderen was het hoogst, de levensvatbaarheid moest eerst nog blijken. Dat werd nog even afgewacht. Die voornaam werd met religieus ceremonieel geregistreerd. De vader, de pater familias, moest het kind daarvoor ook eerst nog hebben geaccepteerd. Daarvoor werd het op

afwijkingen onderzocht. Baby's met mankementen werden afgewezen en overleefden dat meestal niet.

De pater familias had binnen zijn familie een absoluut gezag*. Vrouwen hadden weinig in te brengen. In Rome was, net als overal, oorlog of de dreiging daarvan een dagelijkse realiteit, dan speelden martiale capaciteiten en spierkracht nu eenmaal de boventoon. De pater familias besliste over leven of dood binnen een familie. Dat ging erg ver. Hij kon in ernstige gevallen zelfs zijn wettige vrouw en kinderen de doodstraf opleggen. Daarvoor moest dan wel een familieraad bijeen worden geroepen. Hij zwaaide de scepter over zijn huishouden, de 'res privata', 'het privé belang' zoals een regering over de natie, de 'res publica', 'het publieke belang' regeerde. De pater familias was de oudste man van een familie. Zo oud hoefde die er niet voor te zijn. Caesar werd na de dood van zijn vader als zestienjarige al pater familias. De minimumleeftijd was daarvoor veertien jaar. Een familie was meer dan alleen het gezin. Naast vrouw, kinderen, de aangetrouwden en kleinkinderen hoorden er soms ook tantes en grootmoeders bij en de slaven en soms ook vrijgemaakten als die bij de familie bleven. Slavernij was ook zo'n realiteit die

* Mannelijke dominantie was overal groot en in Rome nog meer dan elders. Een koningin aan de macht zoals soms gebeurde bij de Vikingen of in Egypte, zou in Rome ondenkbaar zijn.

overal bestond. De ongelukkigen waren meestal krijgsgevangenen of hun nabestaanden. De beklagenswaardige toestand kon ook als schuldvereffening zijn opgelopen.

Rijke aristocratische families hadden ook nog grote aantallen cliënten, meestal kleine boeren of armlastigen die als horigen van de pater familias afhankelijk waren.

Een pater familias moest zorgen voor een erfgenaam. Dat was bij voorkeur zijn oudste zoon. Maar als het gezin zelf geen zonen had, werd er een geadopteerd. Dat was vaak de tweede of een volgende zoon van een broer of een ander naast familielid. Het hebben van meerdere zonen kon ook een reden zijn om er aantal van door een ander te laten adopteren, zodat het familiebezit bij de erfenis niet teveel werd opgedeeld. Dan was een adoptiezoon beter af met het recht op de erfenis van zijn adoptievader. Een heel andere reden voor adoptie was het overlijden van de vader van een nog onvolwassen jongen. Adoptie werd in de naam tot uitdrukking gebracht door het achtervoegsel -us te veranderen in -anus, voorwaar geen moeilijk te onthouden weetje. Caesar had zelf geen zonen. Hij adopteerde een achterneef Octavius, diens naam veranderde daarmee in Octavianus, Later kreeg hij nog als eretitel Augustus, waarmee hij de geschiedenis inging.

Kleine jongens droegen een sieraad om hun hals, een bulla, een amulet ter bescherming tegen de vele

kinderziekten. Tegen de leeftijd dat ze de baard in de keel kregen, op hun veertiende, vijftiende of soms zestiende jaar, besloot de pater familias dat de jongen zijn bulla af mocht doen, een hele eer. En voor bijzondere gelegenheden mocht hij dan een toga virilis, een witte toga over zijn tuniek heen dragen. Dat was een flinke lap stof van een paar meter lengte. Voor de eerste keer viel deze eer bij het Liberaliafeest te beurt. Het was een teken van volwassenheid met alle rechten en plichten van dien. Dan zou hij ook al kunnen trouwen, hoewel dat voor een jongen gebruikelijker was als begin twintiger.

Een meisje kon als twaalfjarige al voor volwassen en huwbaar doorgaan, maar meestal trouwden meisjes pas als ze een aantal jaren ouder waren, maar wel al jong. Zelfs beklagenswaardig jong met onvolgroeide bekkens en alle risico's van dien bij een bevalling.

Een man hoorde vanaf een zekere leeftijd al wel getrouwd te zijn. Uiteraard met een vrouw. Een liefdesband was mooi meegenomen, maar dat was het belangrijkste niet. Het ging vooral om nageslacht en behoud van het familiebezit. De pater familias had zijn verantwoordelijkheden. Hij moest voor de vrouwen uit zijn familie, dochters en soms zussen of zelfs zijn eigen moeder, een echtgenoot zien te vinden. Dat kon een stevige financiële strop betekenen, want de bruidegom verwachtte er een bruidsschat bij. Maar met een huwbare vrouw uit zijn familie kon een handige pater familias ook een nuttige band met een

aanzienlijke familie smeden. Dat kon grote voordelen opleveren. Daarvoor werd er met dochters en zussen geschoven als met pionnen op het schaakbord. Een aantrekkelijk uitgevallen dochter of zuster was een aanzienlijke bonus, daarmee was een relatie met een invloedrijke familie een stuk gemakkelijker aan te knopen. Dan konden er flinke stappen op de Romeinse maatschappelijke ladder worden gezet.

Een arme familie kon zeker maar beter zorgen voor een goede band met een machtige, rijke familie om het hoofd boven water te houden. Het was een systeem van een patroon met zijn clientèle. De rijke patroon zorgde voor een basis onder het naakte bestaan van zijn, in de latere eeuwen, vaak honderden en soms duizenden cliënten en verwachtte daar geen huwbare dames maar dienstbaarheid voor terug.

* * *

Jaap de Kam

Caesar Augustus, uit de verzameling Graaf Bevilacqua, Glyptothek München.

Het Republikeinse Rijk

Mars en Rhea Silvia, door Peter Paul Rubens,
1616-1617, Liechtenstein Museum, Wenen.

Sabijnse Maagdenroof, Pietro da Cortona, 1627,
Capitolijnse Musea Rome.

Hoofdstuk 2

Senaat en Volk van Rome

Van Koninkrijk naar Republiek

De bijnaam van Lucius Junius Brutus had niets met bruutheid te maken, in tegendeel, Brutus betekent zoiets als onnozelaar. Hij was een neef van koning Lucius Tarquinius Superbus, Tarquinius de Arrogante, de laatste van de drie Etruskische koningen die Rome hebben geregeerd. Tarquinius terroriseerde zijn omgeving. Hij liet onwelgevallige senatoren al bij de minste verdenking vermoorden. Een broer van Brutus was een van zijn slachtoffers. Zelf overleefde Brutus door zich van de domme te houden.

De kroonprins was al net zo gewelddadig als zijn vader. De jonge wreedaard verspreidde angst en de grote zorg dat met hem aan het roer de terreur nog lang zou voortbestaan. Hij schokte de hele Romeinse elite door de opzienbarende zelfmoord van de jonge, bevallige edelvrouw Lucretia. Ze was gehuwd, geliefd

Het Republikeinse Rijk

en werd alom gerespecteerd. Ze kwam tot haar wanhoopsdaad nadat de kroonprins zich ruw aan haar had vergrepen. Dat treurige voorval wekte grote woede onder de Romeinen. Voor Brutus was de maat daarmee vol geweest. De onnozelaar ontpopte zich tot ieders verbazing als de onverschrokken leider van een opstand, waarbij hij met steun van de senaat en het leger Tarquinius wist te verdrijven. Brutus schafte vervolgens eigenhandig het koningschap af en stond met zijn heldendaad aan de basis van de Romeinse Republiek, de Res Publica, waarin het publieke belang voorop kwam te staan. Zo luidt het relaas van Livius in een verkorte weergave.

Tegenwoordig wordt een andere lezing waarschijnlijker gevonden. Het zou een reactie zijn geweest op de Etruskische dominantie en de toestroom van de vele Etrusken, die de Etruskische koning binnen liet komen. Toen de koning op veldtocht buiten de stad verbleef, werd hij simpelweg niet meer binnengelaten. Zo beschouwd was de overgang naar de Republiek een emancipatie uit de Etruskische overheersing. Rome ging zich daarna meer op Latium oriënteren.

Volgens Livius vond de dramatische omwenteling in dezelfde periode plaats als de democratische hervormingen van Kleisthenes in Athene. Maar Rome zou Athene net iets voor zijn geweest: in 509 v.Chr. werd Rome al een republiek, terwijl de Atheense

directe democratie in 508 of 507 v.Chr. werd ingevoerd.

Republikeinse bestuursinstellingen

Met de autoritaire bewind van een koning werd afgerekend door de macht over een aantal bestuurlijke posities te verdelen. Bovendien konden bijna alle functies van staat nog maar voor een jaar worden bekleed, daarna kwam er een ander. De uitzondering waren de religieuze taken van de vroegere koningen. Die werden onder twee functionarissen verdeeld: de rex sacrorum en de pontifex maximus. De laatste was het hoofd van de priesters (de huidige paus kan er als een verre opvolger van worden gezien), en bleef dat zijn leven lang. Dat was uiteraard een parttime functie, want de koning die er vroeger mee was belast, had meer te doen. De pontifex maximus koos de rex sacrorum, die de publieke godsdienstige taken voor zijn rekening nam.

Als hoogste gezagsdragers werden jaarlijks twee magistraten gekozen. Hun functienaam was aanvankelijk praetor en later consul. Ze hadden een wederzijds vetorecht*. Na hun jaar in hun hoge ambt konden ze door ontevreden burgers worden aangeklaagd, waarmee het risico op machtsmisbruik

* Veto is Latijn voor: 'Ik verbied het.'

werd beperkt. Alleen bij een militaire noodtoestand kon een tijdelijke alleenheerser als dictator worden benoemd voor hooguit een half jaar. Als hij toch langer aan de macht bleef, mocht iedere Romein hem straffeloos doden.

De twee consuls vormden de uitvoerende macht. Ze losten elkaar maandelijks af als de hoogste gezagsdrager 'met het imperium', zoals dat werd genoemd. De ander was dan een soort vice-voorzitter. De consul met het imperium 'hield de fasces'. Die kreeg een erewacht van twaalf lictoren met ieder een fascis in handen. Ze volgden hem overal door de straten van Rome als een niet te missen teken van zijn gezag. Hij ging over benoemingen en verkiezingen. De Romeinse kalender kende vaste algemene vrije dagen en festiviteiten maar een consul kon er nog een paar meer uitroepen.

Bij een oorlog bleef de tweede consul in Rome om de regeringszaken te behartigen. Alleen in een uitzonderlijke noodsituatie trokken de beide consuls gezamenlijk ten strijde, ieder met een eigen leger. In extreme noodgevallen kon een consul de staat van beleg afkondigen, die binnen de grenzen van Rome gold. Dan kreeg hij dictatoriale bevoegdheden. Er kon dan ook een ander, meestal een betere militair, tot dictator worden benoemd. Onder de koningen bestond al een adviescollege, aanvankelijk gevormd door honderd ouderen, de senaat. Volgens Livius werden de eerste honderd mannen die Romulus tot

senator had benoemd, aangeduid als de patres, Latijn voor vaders. Hun nakomelingen vormden de patriciërsklasse, een soort adel, die zich onderscheidde van het gewone volk, de plebejers*. Deze honderd man zouden om hun wijsheid zijn gekozen, maar vermoedelijk vooral vanwege hun rijkdom en invloed met het meeste grondbezit. Later werd de senaat tot driehonderd man uitgebreid, met Latijnse, Sabijnse en Etruskische vertegenwoordigers en met het Latijn als de voertaal.

In de Republiek werd de senaat het machtigste orgaan. Alleen de senaat kon de oorlog verklaren en het leger toewijzen aan de bevelvoerende consul, die tevens opperbevelhebber was binnen het door de senaat aangewezen operatiegebied. De senatoren konden als de wetgevende macht wetsvoorstellen tot wet verheffen. De princeps senatus was de voorzitter van de senaat en mocht als eerste het woord voeren, maar de consul bepaalde de agenda en kon de senaat bij elkaar roepen.

Onder de koningen bestond er een volksvergadering, de contio, een openbare bijeenkomst, die gewoonlijk op het Forum werd gehouden, dichtbij de heiligste monumenten van Rome, en soms later tijdens de Republiek ook op de Capitolijnse heuvel of in het Circus Flaminius. Deze contiones waren ad hoc bijeenkomsten, waar iedere burger aan kon

* (het plebs, Latijn voor volk of menigte)

Het Republikeinse Rijk

deelnemen. Het zorgde voor de nieuwsvoorziening. Besluiten van de koning werden er bekend gemaakt en de onderdanen werden geïnformeerd over zijn glorieuze verrichtingen op de slagvelden.

Tijdens de Republiek veranderde de *contio* van karakter. Er was vrijheid van meningsuiting, er werden levendige discussies gevoerd, waarbij meningen werden verkondigd en scherpe debatten gevoerd. Ze werden door een magistraat bijeengeroepen, ook om de bevolking te informeren over de besluitvorming in de senaat. De senatoren konden zo de publieke opinie peilen, en instemming met hun voorstellen proberen te krijgen en daarover consensus te bereiken. Het kon er heftig aan toegaan. Er zijn verhalen over geschreeuw dat zo hard was dat vogels erdoor uit de lucht vielen. En er was altijd een risico op ontsporing met rellen of zelfs lynchpartijen bij heftige meningsverschillen. Van de magistraten die de vergaderingen leidden, werd veel gevraagd. Dat waren geen slapjanussen. Ze hielden zich meestal nauwgezet aan de wet en de regels van de *mos maiorum*, de 'gebruiken van de voorvaders' en droegen daarmee bij aan de saamhorigheid en het vertrouwen in de staat. Bij de *contiones* werden wel opinies gevormd, maar besluiten konden er niet worden genomen. Dat was voorbehouden aan de formelere *comitia**, ook volksvergaderingen, waarin

* Vergaderingen genaamd naar het Comitium, de lokatie op het Forum waar ze werden gehouden.

werd gestemd en gekozen. Het stemrecht was een groot goed. Het was een erkenning van de waardigheid van iedere staatsburger. Een heel verschil met een onderdaan, die onderworpen was aan de grillen van een koning of een andere autocraat.

Die comitia bestonden ook al onder de koningen. Er waren er twee. De oudste waren de comitia curiata, waarbij de deelnemers werden ingedeeld naar hun afkomst uit de curiae, de oude clans uit de begindagen van Rome; daarvan waren er dertig. Er is weinig met zekerheid over de rol en het belang ervan bekend. Vermoedelijk waren ze ceremonieel van karakter, en soms ook religieus met de pontifex maximus als voorzitter. Volgens Livius werd de nieuwe koning vroeger door deze vergadering gekozen nadat de vorige was overleden. En in de beginjaren van de republiek de magistraten en werden er ook andere besluiten genomen. Er werd bij acclamatie per curia gestemd; dat waren dus dertig stemmen in totaal. Waarschijnlijk ging het dan om de bekrachtiging van besluiten die al in de senaat waren gevallen. In de late republiek werden comitia curiata soms nog wel gehouden, maar hadden weinig meer om het lijf.

Veel belangrijker waren de comitia centuriata, de tweede soort volksvergaderingen die er al in vroege tijden waren geweest. Die werden op het Marsveld buiten de stadsmuren gehouden, waar het leger zijn oefeningen hield. Daarbij werden de deelnemers naar bezitscategorieën ingedeeld. Onder de koningen ging

het bij deze comitia centuriata om de opbouw van het leger. Dat bestond uit dienstplichtige vrije mannen. De indeling naar bezit had een goede reden omdat de militairen zelf voor hun wapenuitrusting moesten zorgen. De armsten werden vrijgesteld van militaire dienst omdat ze zich geen wapens konden permitteren. Soldij bestond nog niet. Nu hoefde dat ook niet omdat de militaire operaties uit de beginjaren voornamelijk uit rooftochten in de omgeving bestonden. Later in de Republiek werd in de comitia centuriata ook over andere dan militaire zaken besloten, zoals over de verkiezing van de belangrijkste functies van de staat.

Patriciërs en Plebejers

De patriciërs waren meestal rijkere grootgrondbezitters en hadden in de eerste jaren van de Republiek alle touwtjes in handen. De consuls, senatoren en alle andere belangrijke posten werden door patriciërs vervuld. Het onderscheid tussen de patriciërs en het gewone volk, de plebejers, was groot. Zo was een huwelijk tussen een patriciër en een plebejer verboden. Alleen in het leger kon een plebejer hogerop komen. Dat leger was essentieel, want Rome was bijna permanent in oorlogen verwickeld. Door zijn snelle groei kwam Rome voortdurend in botsing met zijn burens. In de eerste jaren werd de strijd nog voornamelijk binnen Latium gevoerd of tegen de Sabijnen uit de bergen. Onder de

Etruskische koningen werden er ook al oorlogen aangedurfd tegen de Etruskische stadstaten.

Oorlogsgewonden waren vaak op leningen van rijke patriciërs aangewezen. Dan werden ze soms gedwongen om een lening af te sluiten met hun eigen lijf of dat van hun naasten als onderpand. Dat wekte veel weerstand op. In 495 v.Chr. deed een oudere, welbespraakte veteraan daarover zijn beklag in het openbaar op het Forum. Hij had zijn leven voor de glorie van Rome in de waagschaal gesteld, maar was daardoor een schuldslaaf geworden. Zijn treurige relaas maakte diepe indruk. Veel plebejers onder het gehoor hadden zelf ook schulden opgebouwd, waar ze gebukt ondergingen. De verontwaardiging onder de plebejers liep uit op grote woede en de algehele weigering om nog langer in het leger te dienen. Een grote volksofstand dreigde en er gingen zelfs stemmen op om de consuls te vermoorden. Dat laatste gebeurde niet, maar de plebejers trokken massaal de stad uit naar een heuvel buiten Rome voor nader beraad.

De paniek in de senaat en bij de consuls was groot, want Rome was juist in oorlogen met drie tegenstanders tegelijk verwickeld. De senaat stuurde de oudere patriciër en voormalige consul Agrippa Menenius Lanatus als gezant naar de plebejers. Hij was zeker niet rijk en gold als een wijs man die het vertrouwen van de plebejers genoot. Lanatus werd goed ontvangen. Hij vertelde een fabel over de buik

Het Republikeinse Rijk

en de ledematen, waarbij hij hen vergeleek met ledematen, die ervoor hadden gekozen om de buik niet meer te ondersteunen maar daardoor zichzelf ook uithongerden. Precies zo vertelde hij, kon Rome ook niet overleven zonder een goede samenwerking van patriciërs en plebejers.

Zijn betoog had effect. De plebejers stemden in met onderhandelingen over hun terugkeer. Hun belangrijkste eis was dat er speciale tribunen aangesteld moesten worden om hen te vertegenwoordigen en hen te beschermen tegen de macht van de senaat en de consuls. Voor die functie zouden alleen plebejers in aanmerking mogen komen. Deze tribunen, samen het tribunaat, zouden onaantastbaar moeten zijn. Iedereen die een tribuun iets aandeed, zou vogelvrij verklaard worden, en straffeloos gedood mogen worden. Nadat de senaat met deze eisen had ingestemd, keerden de plebejers weer terug naar de stad.

Het lukte pas echt om de gemoederen weer tot bedaren te brengen door nog meer toezeggingen te doen. De plebejers kregen een eigen raadsvergadering, het consilium plebis. Patriciërs waren daarbij niet welkom. Ieder jaar konden er vertegenwoordigers uit hun midden worden gekozen, de volktribunen of kortweg tribunen. Aanvankelijk waren dat er twee, later vijf en uiteindelijk tien. En cruciaal: iedere tribuun kreeg het vetorecht over alle besluiten van de senaat. Daarmee verwierf het

gewone volk een eigen stem in de staatszaken, en dit nog maar kort nadat de Republiek van start was gegaan.

Met Lanatus zelf liep het minder goed af. Hij overleed in armoede, kort nadat hij de dreigende volksofstand had bezworen, en werd op kosten van de staat begraven.

Wetten, ambten en verkiezingen

De plebejers hadden hun macht getoond. Met de invoering van het tribunaat en het consilium plebis waren ze toch nog steeds niet tevreden. Een bron van veel protest was het geldende gewoonterecht. Dat was alleen aan een kleine groep patriciërs bekend. Misbruik lag op de loer. Deze ongelijkheid kon zo niet langer blijven. De senaat benoemde tien patriciërs om een schriftelijke wetgeving op te stellen. Ze stuurden er een delegatie voor naar Athene om daar de befaamde wetten van Solon te bestuderen. Rond 450 v.Chr. was hun werk gereed. De wetteksten kwamen op twaalf platen te staan, die voor iedereen duidelijk zichtbaar op het Forum werden geplaatst. Door deze openbare wetten werd het beginsel van gelijkheid voor de wet ingevoerd. Het was de start van het fameuze Romeinse publieke en private rechtssysteem.

Op de tafels was in detail te lezen wat de rechten en plichten van een Romein waren over eigendom, erfenissen, juridische procedures, huwelijk en

publieke ambten, hoe een vrouw zich in het openbaar te gedragen had, over belasting, dienstplicht, stemrecht en nog veel meer, samen het Romeinse burgerrecht. De plebejers konden toen ook met hun eigen ogen en tot hun diepe verontwaardiging lezen hoe de patriciërs zichzelf hadden bevoordeeld. De plebejers, waar ook een ontwikkelde, economische elite van zakenmensen in handel en geldzaken en ambachtsslieden hoorden, gingen zich beter organiseren om hun gelijkheid voor de wet af te dwingen. Het werd een lange, moeizame weg. Een eerste succes in 445 v.Chr. was het opheffen van het verbod op een huwelijk tussen patriciër en plebejer. Pas in het midden van de vierde eeuw v.Chr. kon een plebejer tot consul worden gekozen. En in 287 v.Chr. kwam er door een wet, de Lex Hortensia, een einde aan de wetsongelijkheid en werden alle openbare bestuursfuncties ook voor plebejers toegankelijk. Het consilium plebis kon toen wetten aannemen, plebiscita, die voor iedereen golden, ook voor patriciërs. Daar was geen fattering door de senaat meer voor nodig. De senaat kon alleen nog een advies uitbrengen voordat er over werd gestemd in het consilium plebis. De concilia plebis werden na de wetwijziging de comitia tributa plebis genoemd. Daarin werden stemmen en verkiezingen per district, de tribus, georganiseerd. Als patriciërs er ook aan meededen, werden het de comitia tributa populi of korter: de comitia tributa.

. . .

Het collectieve bestuur van Rome was ingewikkeld en die complexiteit nam met de jaren nog verder toe. Naast de twee consuls kwamen er praetores bij als hun vervanger. Voor publieke taken zoals de openbare werken werden er vier aediles benoemd, twee patriciërs en twee plebejers. En al vanaf het begin van de Republiek waren er twee quaestors voor het financiële beheer. Al die functionarissen werden voor slechts een jaar gekozen. De pontifex maximus was de grote uitzondering, de verkiezing daarvan gold voor het leven. De overige posities vormden een carrièreladder, de cursus honorum. De eerste stap op het traject was de functie van quaestor, vervolgens aedilis, dan praetor en tot slot consul als het hoogst bereikbare. Het aantal quaestores, aediles en praetores nam in de loop van de jaren verder toe, maar de toppositie van consul bleef tot een tweetal beperkt, en ook het aantal volkstribunen werd op tien gehouden.

Omdat de publieke posities slechts voor een jaar golden, waren er jaarlijkse verkiezingen voor al die ambten. Daarnaast werd er ook nog jaarlijks gestemd over de meeste religieuze posten. Er viel dus heel wat te kiezen in de Romeinse Republiek. Aanvankelijk kon alleen voor de twee consul posities worden gekozen, later voor vrijwel alle publieke posten. Een kandidaat moest het van zijn familie hebben, want een vertrouwde familienaam deed wonderen, en van zijn persoonlijke reputatie en daarnaast vooral van genoeg geld en middelen. Voor al die functies werd er